

II. СОЦІАЛЬНА ПЕДАГОГІКА

Савенкова Л.О.,
м. Київ

СИСТЕМА КОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА

У статті пропонується обґрунтування системи комунікативних умінь соціального педагога.

Відомо, що дослідження системи передбачає визначення її елементів. З метою вирішення цього завдання потрібно було провести теоретичний аналіз наукової літератури з відповідної проблеми. Результати цього аналізу подамо таким чином, щоб розкрити сутність обґрунтування певного переліку комунікативних умінь.

Насамперед, на нашу думку, слід звернутися до робіт відомих дослідників у галузі педагогічного спілкування О.О.Леонт'єва [11, 12], В.А.Кан-Калика [5, 6]. Так, О.О.Леонт'єв до професійних комунікативних умінь включає: мовленнєве спілкування; орієнтування в співрозмовникові, тобто моделювання його комунікативно важливих особливостей особистості; орієнтування в умовах комунікативного завдання (вірно вибрати зміст спілкування, знайти адекватні засоби для передачі цього змісту, спланувати своє мовлення, забезпечити зворотний зв'язок); самоподачу (самопрезентацію), мотивами якої виступають самоутвердження та професійна необхідність, володіння невербальними засобами спілкування; установлення контакту [11, 12].

Досвід впровадження систем інтенсивного навчання іноземним мовам свідчить про те, що його представники використовують ті ж комунікативні вміння, які окреслює О.О.Леонт'єв. Г.А.Китайгородська, зокрема, стверджує, що комунікативне завдання передбачає: вміння швидко й вірно орієнтуватись в умовах спілкування, вміння правильно спланувати своє мовлення (тобто вибрати зміст акту спілкування), знайти адекватні засоби для передачі цього змісту, забезпечити зворотний зв'язок [8, с.8].

Свій підхід до визначення комунікативних умінь пропонувала Н.Д.Творогова, яка проводила в руслі концепції О.О.Леонт'єва вивчення макроструктури спілкування студентів [15]. Для досягнення мети спілкування, як підкреслює дослідниця, необхідно: володіти оптимальним темпом мовлення; використовувати жести адекватно ситуації спілкування; забезпечувати рухомість м'язів обличчя; підтримувати, знаходити і змінювати теми розмови; встановлювати контакт з незнайомою людиною і вміло закінчувати спілкування.

Обґрунтування переліку комунікативних умінь педагога здійснювалось В.А.Кан-Каликом, що відображено в його наукових працях [5, 6]. Дослідник

стверджує, що для реалізації цілісного педагогічного процесу необхідно: спілкуватись на людях; цілеспрямовано організовувати спілкування й управляти ним; швидко, оперативно й вірно орієнтуватись в умовах спілкування, що змінюються; правильно планувати й здійснювати систему комунікації, зокрема, її важливу ланку – мовленнєвий вплив; швидко й точно знаходити адекватні змісту акту спілкування комунікативні засоби, які одночасно відповідають творчій індивідуальності педагога й ситуації спілкування, а також індивідуальним особливостям вихованця; вміння постійно відчувати й підтримувати зворотний зв'язок у спілкуванні [5, 6].

Проаналізувавши ці вміння, на нашу думку, важливо зрозуміти, що вони носять узагальнюючий характер й потребують конкретизації. Вчений здійснює деякі спроби вирішити це завдання, тобто конкретизувати комунікативні вміння. Він підкреслює, що вказані групи комунікативних умінь до свого складу включають також інші вміння, а саме: встановлення психологічного контакту, завоювання ініціативи та організацію “пристосувань”; сприймання й розуміння людини людиною; використання жестів [5].

Водночас важливо підкреслити, що В.А.Кан-Калик науково обгрунтував основи управління творчим самопочуттям педагога в професійному спілкуванні. Ці матеріали знайшли відображення у відомих наукових працях вченого [153, 154, 155]. Таким чином, є всі підстави вказане професійне вміння педагога внести до переліку комунікативних умінь.

Як бачимо, ми можемо стверджувати, що О.О.Леонтьєв та В.А.Кан-Калик запропонували досить досконалий перелік комунікативних умінь педагога, який одночасно потребує подальшого вивчення.

Свій підхід до розуміння комунікативних умінь пропонує А.В.Мудрик [284, 285, 286, 287]. У перелік досліджуваних умінь, який аналізується вченим, потрібно включити: а) уміння переносити відомі знання й навички, варіанти рішень, прийоми спілкування в умови нової комунікативної ситуації; б) уміння знаходити рішення для нової комунікативної ситуації, використовуючи комбінацію вже відомих ідей, знань, прийомів; в) уміння створювати нові прийоми для рішення конкретної комунікативної ситуації [287]. І хоча А.В.Мудрик наголошує на тому, що він характеризує комунікативні вміння учнів, поданий перелік цих умінь свідчить про можливість їх використання в певних психолого-педагогічних дослідженнях, у практичній діяльності з метою аналізу професійного спілкування педагога. Одночасно ці вміння, на нашу думку, необхідно конкретизувати, тобто виділити елементи, які входять до їх складу. Важливо ще також підкреслити, що дослідник виділяє групу комунікативних умінь, яку об'єднує загальним терміном “орієнтування” [286, 287]. Але його погляди на сутність цього вміння співпадають з відповідними поглядами О.О.Леонтьєва [236].

З огляду на викладене, підкреслимо, що системний підхід до вивчення комунікативних умінь фахівця в цих наукових роботах не здійснювався.

У дослідженні А.І.Годлевської, яке проведено в руслі наукових пошуків А.Й.Капської, розроблений перелік мовленнєвих умінь об'єднаний у чотири групи, а саме: логічно-сміслові, технічно-виражальні, емоційно-експресивні, прогностичні. До першої групи вона включає такі з них: логічно вибудовувати і доводити мовлення до мети, встановлювати взаємодію із слухачем, формулювати цілі висловлювання,

ініціювати процес мовлення. До другої групи входять певні вміння: володіти технікою та інтонаційною варіативністю мовлення, реалізовувати різні його види. Відповідно складниками третьої та четвертої груп виступають наступні вміння: здійснювати емоційно-експресивний вплив на слухача, співрозмовника; адаптувати мовленнєві вміння до педагогічного процесу залежно від його мети; володіти професійним мовленнєвим етикетом та прогнозувати природну комунікативну поведінку і результати комунікації, використовувати результати аналізу мовленнєвих умінь мовця в проектуванні його мовлення; здійснювати контроль і корекцію вказаних умінь [2, с. 114-115].

Продовженням роботи з вивчення вказаних умінь викладача, є дисертаційне дослідження В.С.Коломієць [9], яка виділяє:

уміння необхідні для озвучення мови (володіти силою, висотою, темпом, рухливістю, гучністю голосу та нормативною дикцією; підпорядковувати правильне дихання структурі й логіці висловлювання);

уміння необхідні для передачі авторської чи власної думки (добирати адекватні до задуму слова, конструювати речення (висловлювання) відповідно до норм мовлення, моделювати інтонацію, адекватну структурі і змісту речення (висловлювання), володіти емоційно-образними вміннями, за допомогою яких здійснюється емоційно-експресивний вплив на слухача (рольовий вплив);

уміння, за допомогою яких здійснюється корекція поведінки і діяльності учнів (оперативно і доцільно включатися у мовленнєву взаємодію, що диктується певною професійною ситуацією; передбачати результати педагогічного мовлення; коригувати мовленнєву діяльність учнів (змінювати не лише якісний рівень, але й його адекватність поставленим завданням).

До досліджуваних умінь педагога В.С.Коломієць також включає: вибір стилю мовлення та орієнтацію в особливостях педагогічної ситуації пов'язано з проектуванням словесної взаємодії; моделюванням відповідного жанру мовлення; вибором адекватного темпоритму, прогнозуванням результатів мовленнєвої діяльності; налагоджування контакту з одним, кількома учнями чи цілим колективом (потребує вибору мовленнєвого “арсеналу” відповідно до віку і рівня розвитку дітей; стимулювання, а потім і формування в учнів уміння слухати живе слово співрозмовника; мовленнєвої емпатії; забезпечення адекватного сприймання і розуміння учнями вчителя); підсилювання значення мовлення (обумовлюється рівнем володіння невербальними засобами впливу на учнів; включенням у діяльність пасивної у мовленнєвому відношенні особистості; виконанням рольових функцій різних дійових осіб – мовців, пристосовуючись до різних суб'єктів взаємодії); створення у інших приємного враження про себе (пов'язано зі здатністю вибирати професійні голосові якості, які підпорядковуються основній думці висловлювання; логічно вибудовувати свої думки, “нав'язуючи” їх своїм слухачам; свідомо орієнтуватися щодо вибору інтонації, адекватної меті спілкування); наповнення мовлення відповідними емоціями і “зараження” ними слухачів (потребує вміння передати емоційне забарвлення змісту висловлювання, викликаючи адекватну реакцію слухачів; а також здатності відчувати мовленнєву атмосферу); орієнтування в ситуації

спілкування, легкого переключення мовлення у залежності від зміни обставин (передбачає необхідність добирати тон мовлення з учнями).

Цікаве дослідження з техніки мовлення здійснила Р.І.Короткова [203]. Вона виділяє основні (дидактична, експресивна, перцептивна, сугестивна, організаторська, науково-пізнавальна, комунікативна, соціальна) та допоміжні (створення відповідного настрою; привернення уваги; вплив на емоційний стан; зацікавлення, переконання учнів та спонукання їх до роздумів) [203, с.71-75] функції цієї техніки, а також рівні її сформованості в педагогів (високий, середній, низький) [203., с.90-91]. Результати наукових пошуків Р.І.Короткової дають підстави до комунікативних умінь відносити володіння технікою мовлення.

Звернімося тепер до досліджень, які здійснили М.П.Васильєва [1], В.В.Каплинський [7], В.В.Полторацька [14], Н.Б.Завіниченко [3].

Так, у результаті аналізу психолого-педагогічних робіт, М.П.Васильєва прийшла до висновку, що ні одна із класифікацій комунікативних умінь педагога не включає вміння використовувати правила етикету в спілкуванні. У зв'язку з цим вона пропонує перелік вказаних умінь, які виступають компонентом педагогічної культури. До цих умінь дослідниця відносить: планувати спілкування з урахуванням принципів і правил етикету, орієнтуватись у цих правилах; визначати стратегію поведінки у "етикетній" ситуації; співвідносити норму з етикетним правилом; входити у етикетну ситуацію чи виходити з неї, орієнтуватись у ній та у правилах етикету; визначати стратегію поведінки та засоби комунікації для певної "етикетної ситуації"; слухати співрозмовника; орієнтуватись у нестандартних ситуаціях, діяти у межах, допустимих етикетом відхилень; використовувати прийоми етичного захисту [1, с.81-82].

В.В.Каплинський [7] на основі результатів масового опитування директорів шкіл, учителів, студентів запропонував певний перелік комунікативних умінь, а саме: знайти вірний вихід із складної ситуації спілкування, встановлювати контакт, вільно викладати матеріал, регулювати у залежності від обставин взаємостосунки ("варіювати поведінку залежно від ситуації, що склалась"), бачити у кожному особистість ("розуміти учнів", "враховувати їх особливості"), впливати на учня інформацією ("проникати словом у внутрішній світ, викликати відгуки"). На особливу увагу, як стверджує дослідник, заслуговує вміння вірно орієнтуватись у нестандартній педагогічній ситуації і приймати вірне рішення. Формування цього вміння стало метою розробленого у дисертації В.В.Каплинського формуючого експерименту [7, с.105]. З огляду на викладений матеріал, приходимо до висновку, що у вказаній роботі, фактично, лише окреслено певний перелік комунікативних умінь. Кожне з цих умінь до своєї структури включає ще кілька з них. Тому, на нашу думку, поданий перелік досліджуваних умінь педагога потребує подальшої розробки.

До структури комунікативної культури майбутнього вчителя В.В.Полторацька включає так звані комунікативно-творчі здібності та вміння. Вважаємо, що третій блок вказаної структури, де саме подані ці здібності та вміння, розроблений дослідницею недостатньо. Такий висновок слід зробити у зв'язку з відсутністю розмежування між вказаними здібностями та вміннями. А із поданого їх переліку до комунікативно-творчих умінь педагога, на нашу думку, слід віднести: розвинуту перцепцію,

педагогічний артистизм, емоційну стабільність, яскравий прояв почуттів, здібність до педагогічного спостереження [14, с.67].

Цікавий підхід до вирізнення комунікативних умінь запропонований у дисертаційному дослідженні Н.Б.Завіниченко [3]. Вивчаючи комунікативну компетентність майбутнього практичного психолога системи освіти, дослідниця до конативного компоненту цього феномена включає такі з вказаних умінь: успішне встановлення контакту з іншою людиною, адекватне пізнання внутрішнього світу цієї людини; керування ситуацією взаємодії; застосовування конструктивних стратегій поведінки у конфліктних ситуаціях; культура мовлення. Водночас цілком вірно до комунікативних умінь Н.Б.Завіниченко також відносить експресивні вміння, які надають адекватний висловлюванням міміко-пантомімічний супровід та перцептивно-рефлексивні вміння, що забезпечують можливість пізнання внутрішнього світу партнера зі спілкування та розуміння самого себе; домінуюче застосування організуючих впливів у взаємодії з людьми (порівняно з оцінюючими і, особливо, дисциплінуючими) [3].

Вважаємо також за можливе у нашому дослідженні проаналізувати підхід до вирізнення комунікативних умінь, запропонований М.М.Ісаєнко, хоча його робота присвячена формуванню цих умінь у курсантів вищих закладів освіти МВС [4]. Вказані вміння в цьому дослідженні об'єднані в чотири компоненти (когнітивно-інформаційний, емоційно-виразний, гностичний, оцінний). Когнітивно-інформаційний компонент включає такі вміння: грамотно, зрозуміло, лаконічно сформулювати свою думку; висловлюватись експромтно; за допомогою мовленнєвих засобів здійснювати нормативно закріплені види мовленнєвої діяльності; вести спілкування на професійну тему; відповідно до субординації та вимог статуту реалізовувати основні мовленнєві функції; висловлюватися логічно, зв'язно і цілісно [4, с.8-9]. До емоційно-виразного компоненту комунікативних умінь у дослідженні М.М.Ісаєнко входять такі з них: будувати мовлення відповідно до граматичних орфоепічних, синтаксичних норм державної мови; говорити без опори на письмовий текст; використовувати паралінгвістичні, кінетичні, проксемічні засоби спілкування; застосовувати етикетні мовленнєві формули відповідно до ситуації; обирати тональність формул етикету. Гностичний компонент комунікативних умінь включає: обирати стиль спілкування відповідно до його ситуації; у мовленнєвих діях досягати бажаної комунікативної мети; долати психологічні бар'єри у спілкуванні; психологічно стимулювати комунікативну активність партнерів; психологічно правильно, ситуативно обумовлено, відповідно до субординації вступати у спілкування; прогнозувати реакції партнерів на власні комунікативні дії; аналізувати результати спілкування та важливість отриманої інформації. Оцінний компонент комунікативних умінь, як вказує М.М.Ісаєнко, передбачає реалізацію таких умінь: адекватно ситуації професійного спілкування обирати засоби комунікативного впливу; координувати дії та висловлювання учасників спілкування; виявляти емоційний стан партнерів зі спілкування та відповідно до цього будувати свої комунікативні дії; прогнозувати можливі шляхи розвитку спілкування; мобілізувати психофізичний апарат на спілкування в ситуаціях, які справляють стресовий вплив на особистість; емоційно

налаштовуватися на спілкування під час профілактично-виховної, роз'яснювальної роботи, відпочинку тощо [4].

Вищенаведене впевнює, що М.М.Ісаєнко запропонував науково обгрунтовану систему комунікативних умінь. Ця система з деякими уточненнями може використовуватись не лише у підготовці курсантів.

Підсумовуючи викладені матеріали, вважаємо, що для обгрунтування складників системи комунікативних умінь педагога потрібно зіставити та проаналізувати суттєві характеристики досліджуваних умінь. Це дозволяє виділити їх певні групи, які потребують подальшого вивчення. Далі необхідно в кожній групі комунікативних умінь вирізнити ті з них, які до свого складу включають інші вміння та забезпечують реалізацію компонентів педагогічного спілкування. Такий підхід до визначення елементів системи комунікативних умінь слід розглядати як результат осмислення поданих матеріалів з досліджуваної проблеми. Відмітимо, що кожне комунікативне вміння отримує ту назву, яка найбільш вдало обгрунтована у відповідних наукових дослідженнях.

З огляду на викладене, система комунікативних умінь соціального педагога до свого складу включає: мовленнєве (вербальне) спілкування; володіння його немовленнєвими (невербальними) засобами та соціальною перцепцією, подолання психологічних бар'єрів у спілкуванні й орієнтування у ньому, установа й підтримування зворотного зв'язку у спілкуванні, завоювання у ньому ініціативи, стимулювання комунікативної активності партнерів, побудову та реалізацію плану спілкування, прогнозування реакції партнерів на власні комунікативні дії, проведення аналізу результатів спілкування, установа професійного контакту.

На подальших етапах дослідження необхідним є проведення наукового обгрунтування системоутворювального фактора системи комунікативних умінь соціального педагога.

Л і т е р а т у р а

1. Васильєва М.П. Формирование коммуникативных умений как компонента педагогической культуры учителя: Дис. ... канд.пед.наук: 13.00.01/Харківський державний педагогічний університет ім.Г.С.Сковороди. – Харків, 1996. – 181 с.
2. Годлевська А.І. Формування мовленнєвого компонента комунікативності майбутнього вчителя у структурі позанавчальної діяльності: Дис. ... канд.пед.наук: 13.00.01/Національний педагогічний університет ім.М.П.Драгоманова. – К., 1998. – 201 с.
3. Завіниченко Н.Б. Особливості розвитку комунікативної компетентності майбутнього практичного психолога системи освіти: Автореф. дис. ... канд.психол.наук: 19.00.07 / Інститут психології ім.Г.Костюка АПН України. – К., 2003. – 19 с.
4. Ісаєнко М.М. Формування комунікативних умінь у курсантів вищих закладів освіти МВС: Автореф. ... канд.пед.наук: 13.00.04/Південно-український державний педагогічний університет ім.К.Д.Ушинського. – Одеса: 2002. – 17 с.
5. Кан-Калик В.А. Основы профессионально-педагогического общения. – Грозный: Чеч.-Инг.кн.изд-во, 1979. – 135 с.
6. Кан-Калик В.А. Педагогическая деятельность как творческий процесс: Исследование субъективно-эмоциональной сферы творческого процесса педагога. – Грозный: Чеч.-Инг.кн.издво, 1976. – 286 с.

7. Каплинский В.В. Формирование коммуникативных умений будущего учителя на основе проблемных педагогических ситуаций: Дис. ... канд.пед.наук: 13.00.01/Институт педагогики АПН Украины. – К., 1993. – 201 с.
8. Китайгородская Г.А. Оптимальная организация учебного процесса при интенсивном обучении иностранным языкам: Сб.науч.тр./Науч.ред. А.А.Леонтьев. – М.: АПН СССР, НИИ общей педагогики, 1978. – С.5-23.
9. Коломієць В.С. Формування професійних мовленнєвих умінь у студентів іноземного походження засобами комплексних дидактичних ігор: Дис. ... канд.пед.наук: 13.00.04/Національний педагогічний ун-т ім.М.П.Драгоманова. – К., 2001. – 173 с.
10. Короткова Р.І. Формування у студентів педвузу техніки мовлення як компонента професійної майстерності: Дис. ... канд.пед.наук: 13.00.01/Національний педагогічний університет ім.М.П.Драгоманова. – К.: 1998. – 206 с.
11. Леонтьев А.А. Педагогическое общение. – М.: Знание, 1979. – 47 с.
12. Леонтьев А.А. Психология общения. – Тарту: Тартус.гос.ун-т, 1974. – 219 с.
13. Леонтьев А.А. Психология речевого общения: Автореф.дис. ...д-ра психол.наук: 19.00.01/АПН СССР, НИИ общей и пед.психол. – М., 1975. – 40 с.
14. Полторацкая В.В.Познавательные процессы и способности в обучении: Учебное пособие для студентов пед.ин-тов. – М.: Просвещение, 1990. – 142 с.
15. Тарновская А.С. Формирование психологической готовности студентов университета к педагогической деятельности в школе: Автореф. дис. ... канд.психол.наук: 19.00.07/НИИ психологии УССР. – К., 1991. – 20 с.

**Карпенко О.Г., Косолиць В.І.,
м. Київ**

ОСОБЛИВОСТІ ТЕХНОЛОГІЙ ТА МЕТОДИК РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ СІЛЬСЬКОЇ МОЛОДІ

В статтє определены особенности социально–педагогических технологий в условиях сельской среды, обоснованы закономерности применения различных методов с целью повышения социальной активности сельской молодежи.

Соціокультурне середовище села не є однозначним чи універсальним, оскільки його особливість залежить від демографічних показників, трансформаційних процесів в українському суспільстві, соціально-економічного розвитку, системи ціннісних орієнтацій сільської молоді та від державної політики стосовно сільської молоді. Можна сказати, що соціокультурне середовище виступає контекстом життя молодої людини і включає не лише процес виховання, а й деталі щоденного життя, спілкування, діяльності, а також окремі події.

Формуючи посилену мотивацію до особистісної соціальної активності, ми спиралися на методику особистісного виховання певних педагогічних парадигм (І.Бех, В. Бітаєв, А. Вроненко, М. Гур'янова, І.Подмазін). Тому добиралися методи соціального виховання як обумовлені способи педагогічно доцільної взаємодії між суб'єктами виховання, що сприяли організації життєдіяльності, спілкування, стимулювали їх активність і регулювали поведінку.

У дослідженні нами використовувались такі *методи*: педагогічне спостереження, опитування, бесіди, метод організації діяльності і закріплення